

Kulturmiljø	Damme/Askeby
Landskabstype	Ager, bakkeland og overdrev
Tema	Bosætning, industri/håndværk
Tid	1880 – i dag
Emne	Landevejs- og oplandsbyer

Hovedtræk:

Kulturmiljøets hovedtræk er oplandsbyen Damme/Askeby: En næsten sammenhængende bebyggelse, hvor oplandsbyen afspejler sig som en fortætning og sammenbygning af de to landsbyers oprindelige bykerner.

I syd Damme, hvor den oprindelige landsbykarakter stadig slår igennem i kraft af et sammensat gadenet gennem kuperet terræn, en lille, trekantet torvedannelse ved Klemmen, bygningen Hjørnet og renoverede mejeri- og industribygninger, som nu er samlingssteder af forskellig art: teater, udstillingssteder, samt saftstation og gadekær. I denne bydel er oplandsbyen et bebyggelseslag, der er tilføjet mellem den oprindelige landsbys huse.

I den anden del af oplandsbyen, langs den lange Fanefjordgade, slår oplandsbyens karakter mere igennem. Især på den nordvendte side af den trekant, som Dammes to landsbygader og Fanefjordgade danner med hinanden, hvor bebyggelsen er fra 1960'erne med bank, boldbaner og parcelhuse. Også strækningen omkring brugsen har denne karakter med oplandsbyens offentlige bygninger, handel og service samt nedlagte butikker med blændede butiksvinduer, brede porte og indkørsler.

I den nordligste del, Askeby, er det karakteristisk, at rækken af mindre huse brydes af de udflyttede gårdes lange stuehuse og af huller i bebyggelsen med udsigt til mark og sø - tilsammen giver dette et indtryk af en tæt forbundethed med jorden i denne del af byen.

Husene i kulturmiljøet afspejler de kulturhistoriske lag og er således ret sammensat: pyntelig provinsby-arkitektur fra det 20. århundredes begyndelse, ældre længehuse og gårde, lidt senere murermesterhuse og enkelte sommerhuse.

Bebyggelsesmønsteret afspejler disse kulturhistoriske lag i fysisk form: villaer og butikker (mange er lukkede) ligger ud til Fanefjordgade, mens de senere tilførte servicefunktioner, skole, plejehjem, m.v., ligger i et ydre lag af byen. Ved sideveje og mellem husene kigger man gennem lagene.

Fanefjordgade går gennem et skrånende terræn og forbinder de to oprindelige landsbyer.

Gadeforløbets svungne og forgrenede karakter står i stærk kontrast til den stringente øst-vest gående omfartsvej – Grønsundvej.

Mange huse i provinsbyarkitektur har oprindelige bygningsdele som vinduer, døre, udstafferinger og murværk i forbandt, karnapper, trapper, altaner med muret rækværk samt udskårne vindskeder og originale skorstene. Dette medvirker til at gøre kulturmiljøet autentisk.

Sammenhæng med:

Elmelunde/Hjertebjerg, Bogø By, Borre.

Bevaringstilstand:

Meget bredspektret fra huse som er uhyre forsømte, til huse som er yderst velholdte. Forhaverne er generelt dårligt bevarede på Fanefjordgade, hvorimod Hjørnet udviser provinsbyens havetradition med plejede forhaver og pladser. Bygningskroppe, tage, skorstene, gesimser og tage med synlige

spær med svungen form og vindskeder i træ er flere steder rigtigt godt bevaret – og, som det ofte viser sig, paradoksalt nok allerbedst bevaret på de mest faldefærdige huse.

Mejeriet, centralt beliggende midt på Fanefjordgade, står stærkt forsømt. Fanefjordgade har en mølle i hver ende. Af Askeby Mølle er blot undermøllen og den bagvedliggende møllegård tilbage, mens Kokseby Mølle og møllegård er særdeles velbevaret.

Bærende bevaringsværdier:

Båndet af bebyggelse er en sammenstilling af flere forskellige landsbykarakterer, der er bundet sammen af villabebyggelse fra forskellige tider. En bærende værdi er bevarelsen af enkeltkaraktererne og elementerne, der bærer dem:

- Landsbyen, Askeby, med store gårde, landsbyhuse langs vejen, gadekær og mølle/-gård i nordøst.
- Oplandsbyen på Fanefjordgade med bygninger fra andels- og foreningstiden, fx mejeriet, samt industrialiseringen, og de yngre lag i byens ydre lag.
- Og den tætte landsby, Damme, med landsbyhuse på Hjørnet, Klemmen og Fanefjord Kirkevej med plejehjem, saftstation og gadekær, teaterbygning, kro og udsigt til mølle og kirke i sydvest.

Enkelthusene danner værdifulde bebyggelsesflader som samlende element for de forskellige dele af byen. Huse - som respekterer placeringen i forhold til gaden med originale bygningselementer som døre og vinduer, skorstene, gesimser, vindskeder i træ - er bevaret og understøtter kulturmiljøet og fortællingen om byens udvikling.

Afgrænsning:

Kulturmiljøet afgrænses af hovedvejen og omfatter bebyggelsen langs Fanefjordgade, inkl. den nære bebyggelse, fx Bakkehøjgård, Fanefjord Kirkevej med Kokseby Mølle, Hjørnet, Saftstationen, Klemmen og med en korridor ud til Fanefjord Kirke.

Sårbarhedsvurdering:

Enkeltkaraktererne er truet af udviskning af forskellene mellem bydelene, ligesom det er væsentligt at bevare udsigten til landskabet, der pointerer overgangene mellem bydelene: markstykket nord for mejeriet på østsiden af Fanefjordvej, som danner overgang til Askeby, markarealet ved gadekæret syd for saftstationen, som adskiller Damme mod Vollerup.

Villaerne, som samler kulturmiljøets delelementer, er sårbare over for at miste deres karakter ved for hårdhændet istandsættelse med bygningselementer, som ikke respekterer husenes oprindelige detaljering og status i landsbysammenhængen. Fine huses rige detaljering bliver forarmet, mens mere ydmyge huses enkelthed bliver forfinet med fx glaserede tagsten.

Bebyggelsen på Fanefjordgade er truet af funktionstømning af offentlige servicefunktioner som skoler, m.v. Askeby er desuden sårbar overfor ændret brug af landbruges/fritidslandbruges jorder.

Gårde og nedlagte butikker er robuste overfor nye detailhandels- og turistfunktioner.

Fed = beskrivende for dette km.

Unik – Sjælden – **Repræsentativ** – Egnsspecifik – **Fungerende** – Autentisk - **Historisk kildeværdi** Oplevelsesværdi – **Identitetsværdi** – **Fortælle værdi** – **Diversitet** – Homogenitet – **Sammenhæng med naturgrundlag**

Naturgrundlag

Damme/Askeby ligger i et højt, småkuperet landskab med mange små, bløde bakker, som karakteriseres som hatformede, fx Præstebjerg øst for bydannelsen.

Landskabets hovedtræk

Damme/Askeby – en rækkelandsby - ligger i et småbakket morænelandskab i nordøstlig-sydvestlig retning. Terrænet er svagt faldende fra nord mod syd og fra øst mod vest. I østlig retning er landskabet bag landsbyen præget af flere småsøer og den mægtige Præstebjerg Grusgrav. Tidligere var landskabet øst for byen præget af udstrakte græsgange (kobler) blandt andet anlagt i forbindelse med den kongelige hestgardes indkvartering på Møn i 1600-tallet. Når man færdes i landskabet på Fanefjordgade - i hele dens udstrækning - ses og mærkes det, at Fanefjordgade ligger højt i et skrånende landskab, som falder ned mod øst.

Kulturhistorie

Oplandsbyens typiske træk er en landsbygade, der er flankeret af huse, butikker og gårde netop som bebyggelsesmønsteret er i Damme/Askeby. De fleste butikker er dog lukkede i dag, men klinkebesatte facader og brede indkørsler fortæller om den tidligere eksisterende handel. Også private andelsforetagender afspejler oplandsbyens udvikling fx mejeriet. Oplandsbyen opstod i midten af 1800-tallet i takt med landbefolkningens stigende behov for varer og serviceydelser. Offentlige funktioner som skolevæsen, postvæsen, sygeforsikring og sygekasse flyttede hen, hvor der allerede var en koncentration af vareudbud og forstærkede dermed effekten. Oplandsbyen strakte sig ind ad stikveje og voksede frem af landsbyerne Damme og Askeby. I hver sin ende af Fanefjordgade ligger en mølle som understreger, at landsbyerne tidligere har været adskilt.

Nogle af bygningerne langs Fanefjordgade viser den velstand, der fulgte med udviklingen fra landsby til oplandsby. Fx villaen, Solbakken, højt i terrænet ved ældrecenteret. Villaens størrelse, dens fysiske placering og arkitektoniske udtryk vidner om en velhavende bygherre fra den tid, da sukkerroeproduktionen var en god forretning. Selve saftstationen, funktionærboligerne samt de mange velbyggede muremestershuse, bestilt af håndværksmestre, afspejler ligeledes disse forhold.

De fleste gårde, landhuse, arbejderhuse til Marienborgs ansatte samt huse fra andels- og foreningstiden ligger ud til vejen, præcis som det var skik og brug i oplandslandsbyer. Andre huse er trukket væk fra vejen, som Træskomandens hus, Fanefjordgade 67, opført 1875. Gadeforløbet i Damme ligger nord-syd. Mange gamle, mønske veje orienterer sig sådan – mens nyere anlagte omfartsveje ligger øst-vest.

Fanefjordgade havde sit befolknings- og erhvervsmæssige højdepunkt i 1930'erne til 1950'erne. Hjørnet var et kulturelt knudepunkt. I den periode fungerede Damme/Askeby som en enhed med handel og kultur- og servicefunktioner, fx Damme kro, biograf og teater. Damme/Askeby undergik i løbet af 1970'erne den samme forvandling som andre oplandsbyer på Møn og i resten af landet. Antallet af landbrugere mindskedes, og tilknytningen til landbruget fortonede sig. Stege og købstæder på Sjælland blev til landmændenes primære handels- og kommunikationscentre. Selvom oplandsbyen blev funktionstømt, blev bygningerne stående. Enkelte servicefag kunne tilpasse sig, som fx Damme/Askebys autoværksted, Fanefjordgade 48, der tidligere fungerede som smedje.

I løbet af 1980'erne forfaldt en række bygninger omkring Hjørnet. For at stoppe denne negative udvikling blev der i 1992 oprettet en andelsboligforening i samarbejde mellem Møn Kommune,

Håndværkets Byfornyelsesselskab, Nykredit samt Initiativgruppen for Byggeri og Miljø ved Møns Bank.

De tomme kulturhistoriske rum og potentialer blev opdaget folk fra Teaterbygningen Fanefjord, som istandsatte bygningerne og indrettede deres institution. Dette blev et vendepunkt for Hjørnet i Damme med generel forbedring af bygningsmassen til følge.

Gårdene i Damme/Askeby blev blokudskiftet omkring 1800. Gårdene langs gaden er udflyttede gårde fra tiden før udskiftningen eller gårde bygget oven i de gamle fundament. Eksempelvis har gården, Fanefjordgade 40, bygningselementer fra 1670, og nr. 71 spor af en gammeldags ovn, der har elementer fra 1775.

Omkring Store Damme findes talrige spor fra oldtiden, særligt Yngre Stenalder. Der er således opsamlet oldsager både fra den mellemste del af Bondestenalderen samt fra slutningen af Bondestenalderen. I 1996 blev spor af bebyggelse fra den mellemste Bondestenalder undersøgt på det sted, hvor ældrecentret ligger i dag.

Arkitektur

Damme omfatter - udover strækningen på Fanefjordgade - en ældre del af landsbyen, som danner en retning, der krydser Fanefjordgade og går fra Vollerup via Kokseby i sydøst op mod Tostenæs i nordvest.

Tilsammen udgør Vollerup, Kokseby, Damme og Askeby en næsten sammenhængende bebyggelse - dog hver landsby med en fortætning i den gamle landsbymidte. Vollerup og Damme mødes dog i højere grad som to selvstændige enheder på grund af nogle marker og gadekæret, der fungerer som afgrænsende landskabslementer. Modsat Askeby og Damme, der næsten umærkeligt glider sammen.

I den sydligste del af Damme er gadekæret et samlende punkt, der samtidig danner afslutning før Vollerup tager over. Højt over gadekæret skimtes saftstationen, mens byen overfor afrundes af det gamle plejehjem. Herfra ses i det fjerne Fanefjord Kirke og - hvis blikket følger Slotsvej - Kokseby Mølle.

Terrænet stiger op gennem landsbygaden, hvor saftstationens højtliggende direktørvilla i gule sten danner slutpunkt for kigget over gadekæret og vådområdet, hvor roerne engang blev vasket. Idet gaden går op over bakken, slår den et let slag nordvestover, og gaderummet er snævert med husene liggende tæt samlet i modsætning til andre strækninger, hvor gaderummet tegnes af haver foran og omkring husene. Nogle er afskærmet af hække, andre er mere åbne.

Kontrast opleves straks efter: terrænet falder, og der er udsyn udover en lille pladsdannelse med et træ i vejgaflen. Stedet pointeres yderligere af et hus med hjørnemarkering, så der opstår en lille trekantet plads. Denne ene vej går nordpå mod Askeby, den anden vej fører op mod kroen og på længere sigt Tostenæs.

Vejen indenom til Dammes nyere bydel og Askeby er omgivet af bygninger, hvoraf enkelte har et vist værksteds- eller industripræg – og huser gallerivirksomhed med videre. Husene langs vejen ligger uroligt, og hustyperne veksler fra små bindingsværkshuse til grundmurede landsbyvillaer fra de første årtier af det 20. århundrede og småindustri. Banken fra 1960'erne ligger markant som en toetagers bygning på hjørnet af Fanefjordgade på en åben pladsdannelse/parkeringsplads.

Ad den anden vej, Fanefjord Kirkevej, er terrænet gennem byen meget levende og stiger igen, opad bakke med Teaterbygningen Fanefjord helt ud til gaden; fra toppen af bakken med udsigt til

Damme Kro. Husene langs gaden er grundmurede og pudsede med murede gesimser, mens enkelte bungalows ligger ved hjørnet med Fanefjordgade.

Krydset er næsten uden huse på sydsiden, men kantes af vejtræer, seljerøn. Man kigger over mod den højtbeliggende kro og husene, der fortsætter længere mod vest på nordsiden af vejen - flere af dem gentager kroens gule pudsfarve. Fra kroen er frit udsyn sydover til kirke, mølle og møllegård.

Fanefjord Kirkevej fortsætter sin retning lidt forskudt over krydset, på siden af kroen, og bliver til Dammegade. I denne del af Damme udgøres bebyggelsen af pudsede, landhuse, enkelte sammenbyggede som husrække. Facadehøjden er lav i denne første del af vejen, der har en lidt nøjsom karakter. Der er jævnligt kig til marker mellem husene. Bebyggelsen tynder ud og afsluttes med enligt liggende, smukt bevarede gårde og bindingsværkshuse før omfartsvejen. Her ligger Brandbjerggård i røde, blanke sten med fin inskription på frontkvisten og bag tilhugget granitgærde samt bindingsværksgården Dammegård bag kampestengærde.

Fanefjordgade fortsætter mod nordøst med bebyggelse med karakter af den yngre oplandslandsby fra 1960'erne: bank, boldbaner og parcelhuse. Terrænet er lavt, og lavere endnu ligger nogle boldbaner nord for gaden, overfor banken. Boldbaner, parkeringsareal, affaldscontainere og busstoppested markerer den yngre bys praktiske byfællesskab på offentligt område. I denne del af Damme er gaderummet lidt bredere, og husene ligger uregelmæssigt på grunden, hustyperne veksler med hyppige kig mellem husene, ind til bagvedliggende bebyggelseslag. Gadebilledet opleves mangefacetteret og varieret – lettere kaotisk. Det nedlagte mejeri med brugsen overfor udgør et ophold i boligerne og antyder et midtpunkt for denne oplandsbydel.

Kort efter afbrydes husrækken på østsiden, og marken kommer helt op på siden af vejen. Overfor er bebyggelsen yngre, mindre villaer, og man fornemmer, at her afgrænses Damme fra Askeby.

Askeby ligger i mere fladt terræn og overskues i større enheder. Husene har typisk en lidt større forhav – denne bydel er mindre urban. Bybilledet domineres af boliger, bortset fra Askeby Auto, som ligger markant på hjørnet med en anden markant bygning overfor: et gult, langt stuehus til en af landsbyens gårde. Tilsammen markerer bygningerne sidevejen mod nord, hvor det første vejstykke udgøres af en homogen samling mindre villaer med pudsede hjørneliséner og indfatninger om vinduerne. Små, men pyntelige, desværre lidt forsømte et par af dem.

Byen åbnes igen med udsyn til marker, vejtræer følger ruten, hvor bebyggelsen tynder ud. Et gadekær ligger helt op til vejen. Husene langs gaden er småvillaer og smalle bindingsværksslænger, og længst mod nord et par gårde, med et langt kig ned over marken, ned til møllegården. Undermøllen står endnu, men oppe ved vejen med mølnerhuset ved sin side. Denne del af byen har landsbykarakter, og det er karakteristisk, at rækken af mindre huse brydes af de udflyttede gårdes lange stuehuse eller af huller med udsigt til mark og sø.

Der er således møller i begge ender af Fanefjordgade.